

ՀԱՆԴԵՍ ՆԿԱՐԱԳՐԱԿԱՆ

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍ

ԷՏՄՈՆՏՈՑ ՏԷ ԱՄԻԶԻՍ ԻՏԱԼԱՑԻՈՑԻ

ՏՕԼՄԱ ՊԱՀՃԷ

Ամեն ուրբաթ կ'երթայ Սուլդանը
Կոստանդնուպօլսոյ մզկիթ մ'իրեն ա-
ղօթքներն ընելու :

Մենք օր մը տեսանք զինքը որ գնաց
Ապտիւլ-Մէճիտի մզկիթն , որ Վոսփո-
րի եւրոպական ափանց վրայ շինուած
է , Տօյմա Պահճէի կայսերական պա-
լատն մօտ :

Կալադայէն Տօյմա Պահճէ երթալու
համար , կ'անցնիս Թօփհանէի բազմա-
մարդ թաղէն թնդանօթաց մեծ ձու-
լարանի մը և լայնատարր նաւարանի
մը մէջէն . կ'ընթանաս բոլոր ֆընտըզ-
ը մուսուլմանեան արուարձանը , որ
հին Ախանտէիոնի տեղը կը գրաւէ , և
կ'ելլես ընդարձակ հրապարակի մը
մէջ , դէպ 'ի ծով բացուած , ուսկից
անդին , Վոսփորի ափան երկայնու-
թեամբ , կը բարձրանայ հռչակաւոր
պալատն , ուր կը նստին Սուլդանը :

Կիճէ ամենէն մեծ զանգուածն է որ
ցոլացընէ Պալատան բլրէն մինչև ցրե-
րանս Սեաւ ծովու նեղուցին ջուրերը ,
և հայեացքով մը չընդգրկուի՝ բայց
եթէ նաւակով դիմացէն անցնելով :
Ճակատը , որ գրեթէ իտալական կէս
մղոնի մ'երկայնութեամբ կը տարա-
ծուի , դէպ յԱսիա դարձած է , և եր-
կայն հեռաւորութենէ մը սպիտակա-
նիշ կը տեսնուի ծովուն կապուտին և
ափան բլրոց մութ կանաչին մէջ : Յատ-
կապէս պալատ մը չէ , վասն զի ճար-
տարապետական միակ գաղափար մը
չկայ . զանազան մասունքը կապուած

չեն , և երբեք չտեսնուած խառնակու-
թեան մը մէջ արարական , յունական ,
գոթական , տաճկական , հռովմէական
և նորաձեւութեան ճարտարապետու-
թիւնը կը խառնուին . և Եւրոպայի ար-
քունի պալատանց շքեղութեան հետ ,
Սիվիլիոյ և Կրանտայի մաւրիտանա-
նական արքունեաց գրեթէ կանացի
շնորհքը : « Պալատէն » աւելի կրնայ
կոչուիլ « կայսերական քաղաքն » , ինչ-
պէս Չինաստանի Ինքնակայիներ . և ընդ-
արձակութենէն աւելի՝ ձևէն՝ կարծես
թէ պէտք էր բնակեալ ըլլար ոչ թա-
գաւորէ մը միայն՝ այլ 'ի տասն ար-
քայեղարց կամ 'ի բարեկամաց , որոնք
հօն դատարկութեանց և հաճոյից մէջ
ժամանակնին անցընեն : Վոսփորին
կողմանէ՝ թատրոնաց և տաճարաց ճա-
կատներու կարգ մը կ'ընծայէ , որոնց
վրայ զարդուց աննկարագրելի շալլու-
թիւն մը կայ , նետած , ինչպէս կ'ըսէ
տաճիկ բանաստեղծ մը , յիմարի մը
ձեռքերէն . որ կը յիշեցընեն այն հընդ-
կային առասպելական բակտոններն , ո-
րոնց վրայ առաջին նայուածքին աչքը
կը յոգնի , և կը կարծուին աներասան
իշխանաց սիրային և պերճասէր ան-
վերջ հաճոյից պատկերն՝ որ կ'ապրին
այն որմոց մէջ : Դորացի և յոնիական
սեանց գիծեր են , նիզակի տիգաբնոց
պէս թեթեւ . դրասանգաւոր չըլնանակ
ներով և եղեգնաձև սիւնակներով չո-
րեքկուսի ըրած պատուհաններ . տերեւ
ներով և ծաղիկներով լեցուն կամար-
ներ , որ գործածով ծածկուած դրանց
վրայ կը խոնարհին . ծակոտկէն քանդա-

կեալ ծնօտներով ազնուական պատըշ-
գաճներ, Խոսրոսներ՝ վարդաձևներ,
խիղերբ. պատկերներ որ կը կապուին և
կը հիւսուին, կիճէ սեթեթներ՝ որ կը
խոշորն պատկայ վրայ, պատուհանաց
երկայնութեամբ, ամեն խորաքանդա-
կաց չորս կողմը. արարիկ զարդուց
ցանց մը՝ որ կը տարածուի ՚ի դրանց
ցքիւս, ծաղկածութիւն մը, շքեղու-
թիւն մը, և նրբութիւն մը ճարտարա-
պետական ժապաւինաց և ծոպից, որ
խորաքանդու փաթը պալատանց, որովք
կառուցեալ է բազմակերպ մեծ շինուա-
ծը, քանդակագործութեան հրաշալի
աշխատութեան մ' երկոյթը կու տան :
Կարծես թէ հանդարտ հայ ճարտա-
րապետ մ' եղած պիտի չըլլայ այն՝ որ
անոր առաջին գաղափարն ունեցաւ,
այլ սիրահարեալ սուլդան մը որ զայն
երազին մէջ տեսեր է... Առջին կը
տարածուի սպիտակ կիճէ հոյակապ
խարսխաց գիծ մը, ոսկեզօծ վանդակ-
ներով միացած, որ կ'ընծայեն տերեւոյ
և ծաղկանց ամենափափուկ հիւսուած
մը, որոնք հեռուէն տեսնելով ասոնե-
գործ վարագոյրներ կը կարծուին,
զորս հոգմն ՚ի բաց պիտի վարէ : Մար-
մարեայ երկայն սանդղամատունը կ'իջ-
նեն դռներէն ափունքը և կը ծածկուին
ծովուն մէջ : Ամենայն ինչ ճեմակ,
նոր, մաքուր, իրրե թէ երէկ շինուած
ըլլար պալատը : Արուեստաւորի մ' աչ-
քը կրնայ տեսնել ներդաշնակութեան
և ճաշակի հազար վրիպանք. այլ այն
ահազինն և մեծաճոխ զանգուածոյն ամ-
բողովութիւնը, ձեան պէս սպիտակ, ա-
կանց պէս զարդարուած, այն արբու-
նեաց խումբին նախկին երկոյթը, այն
կանաչով պատկուած, այն ջուրերով
ցոլացած, զօրութեան, զաղանեաց և
սիրոյ տպաւորութիւն մը կը թողու,
որ գրեթէ մոռցնել կու տայ հին Պա-
լատան բլուրը : Այն որմնոց մէջ մտնող
բաղդաւորքն, կ'ըսեն որ ներսը արտա-
քնայն կը համապատասխանէ, որ են
սրահից երկայն կարգեր ջրաներկ նկա-
րած ցնորական նիւթերով և գեղածի-
ծաղ գոյներով, եղնափայտէ և անա-

զարտիոսէ դռներով ոսկւով քանդա-
կած և պնած, որ կը բացուին ամե-
նաքաղցր լուսով մը պայծառայած ան-
վերջանալի անցից վրայ, յորոց կ'եր-
թաս ուրիշ սրահներու մէջ՝ ծիրանե-
գոյն բերեղէ գմբեթիկներէ կրակով
դռնաւորեալ, և բաղանեաց սենեակ-
ներու մէջ՝ որ Պարսի մարմարինի
միակ կտորի մը մէջ փորուած կը կար-
ծուին. և ասկից օգակաւոյց տամա-
լեաց վրայ, որ խորհրդաւոր պարտի-
զաց և նոճեաց և վարդենեաց անտա-
ռաց վրայ կը կախուին, յորոց՝ մաւրի-
տանաշան կամարակապներու երկայն
գիծերէ, ծովուն կապոյալ կը տես-
նուի. և պատուհանք, տամալիք,
պատշաւք, հովանոցակք, ամենայն
ինչ կը յորդէ ծաղկամբը, ամեն տեղ
ջուր կայ՝ որ կը ցնցղէ և գողորշային
անձրեւով կանաչութեան և կիճից վրայ
կ'ինկնայ, և ամեն կողմէն հրաշագեղ
տեսարաններ կը բացուի Վոսփորին
վրայ, որուն կենդանի օդը՝ ծովային
զուարճալի զովութիւն մ'ահագին ար-
քունեաց ամեն թաղստոցաց մէջ կը
սփռէ :

Յընտրգըլլի կողմանէ հոյակապ
դուռ մը կայ, ծանրաբեռնեալ զար-
դուք. Սուլդանն այն դռնէն պիտի ել-
լէր և հրապարակէն պիտի անցնէր :

Երկրիս վրայ ուրիշ թագաւոր մը
չկայ որ այսպիսի գեղեցիկ հրապարակ
մ'ունենայ իր արքունիքէն փառաւո-
րապէս ելլելու համար : Բլրոյն ոտը
կենարով, մէկ կողմէն կը տեսնուի պա-
լատան դուռը, որ թագուհոյ մը յաղ-
թական կամարը կը կարծուի. միւս
կողմանէ Ապսիլ-Մէճիտի շնորհաշուք
մզկիթը, կողմնակի երկու ազնուական
մինարէներով, գիմացը՝ Վոսփորը. ան-
գիէն, Սիւիյ բլուրքը, կանաչագեղ,
խառուտիկ եղած հովանոցներու, պա-
լատներու, գեղերու անհամար գոյնե-
րով, որ իրրե ՚ի տօնի զարդարեալ մեծ
քաղաքի մը տեսիլը կ'ընծայեն. աւելի
հեռու՝ Սկիւտարի ծիծաղկոտ վեհա-
փառութիւնը, իրեն նոճեաց սպակիր
պատկով. և երկու ափանց մէջ անդա-

գար մէկմէկու հանդիպել մ' առաջաւ-
տաւոր լաստափայտից, դրօշաւորեալ
պատերազմական նաւուց, ամբողջա-
կայտ նաւկենարաց՝ որ կը կարծուին
լցեալ ծաղկամբք, հին և օտարօտի
ձեռով ասիական նաւք, Պալատան մա-
կողներ, ճոխից նաւակներ, թռչնոց
երամներ՝ որ յուրին վրայէն կ'անցնին,
լի զուարճութեամբ և կենօք գեղեց-
կութիւն մը, որուն դիմաց օտարա-
կանն որ կայսերական շքադրին ելլե-
լուն կը սպասէ, չկրնար՝ բայց երես-
կայել հրեշտակի մը պէս գեղեցիկ և
մանկան մը պէս պարզերես Սուլ-
զան մը:

Եւս ժամ առաջ, արդէն կային
հրապարակին մէջ զուաթի հագած կրկին
գունդ գինուորաց, որ ճամբայ պիտի
բանային Սուլչանին, և հետաքրքրաց
հազարաւորներ: Ժողովրդեան հաւա-
քուելէն աւելի նորանշան բան չկայ,
որ սովորաբար այն առթիւն մէջ կը տես-
նուի: Հօս և հօն այլ և այլ փակուած
փառաւոր կառքեր անշարժ կեցիւր էին,
ներսն «ի մեծամեծաց դասուէ » տաճ-
կուհիներով, որոնց կը հակէին ձիաւոր
հսկայաձիւ ներքինիք, անշարժ գուն-
կաց քով: Քանի մ'անդգիտցի տիկնայք
վարձկան բաց կառաց մէջ. ճանա-
պարհորդաց զանազան ակումբներ՝
կապաւոր դիտակներով. յորս տեսայ
Բիւզանդական պանդուխտ ստացող կոմ-
սը, թերեւս անգուլթն իր հզօր և զքժ-
բաղդ նախանձորդը յաղթական նա-
յուածքով մը շանթահարելու համար:
Բազմութեան մէջ քանի մը գիսաւոր
կերպարաններ կը պտրտէին, բազուկ-
ներնուն տակ տեսար մը, որ ինծի ծրա-
գրիչներ երեցան, եկած՝ կայսերական
կերպարանքը դադարապէս դժադրե-
լու: կային հօն այն հինաւորաց
ճաճիկներէն, մոլեռանդն և կասկածոտ
հպատակներ, որ չեն պակսիր երբեք
իրենց Սուլչանին անցնելուն ժամա-
նակ, վրան զի կ'օւզեն իրենք իրենց
աչաքը ապահովել որ կենդանի և ողջ
է տիեզերաց փառաց և երջանկութեան
համար. և Սուլչանն անվրէպ ամեն

ուրբաթ կ'իլլէր իր յատուկ էութեանն
փորձ մը տալու համար իրեն բարի ժա-
ղովրդեանը, հանդիպելով ինչպէս շատ
անգամ կը հանդիպի, որ իր բնական
կամ բռնի մահն արքունեաց դաւա-
կցութենէ մը ծածուկ պահուած ըլլայ:
Մուրացիքը, մուսուլման մեծղի մար-
դիքը, պարապորդ ներքինիք, տէրվիք
կային հօն: Ասոնց մէջ բարձրահասակ
և նիհար ծեր մը նշանակեցի, սոսկալի
աչքը, անշարժ, որ դժնեայ կերպով
մը դէպ'ի պալատան գրան կը նայէր.
և մոռածեցի՝ որ կը սպասէ Սուլչանին՝
գիմարն արձանանալու համար և աղա-
ղակելու երեսն'ի վեր, ինչպէս Արեւե-
լեայց տէրվիք Տէպէտէլէնի Ալի փաշա-
յին. — Դու չես ինչ այլ՝ բայց շուն մը և
անիծեալ մը. — այլ Մահմուտայ հօշա-
կաւոր թրոյն հարուածէն ետքը այս-
պիսի վեսմ'յանդգնութեանց ալ օրի-
նակ չկայ: Ապա կային մեկուսի տա-
ճիկ կանանց զանազան խումբեր, որ
դիմակաւորներու խումբեր կը կար-
ծուէին, և այն սովորական թատերա-
կան խառնիճաղանձը՝ որ Կոստանդնու-
պօլսոյ ամբոխն է: Բոլոր գլուխներն վոս-
փօրի կապաւորին վրայ կը նկարուէին,
և հաւանականաբար բոլոր բերանները
նոյն խօսքերն կ'ըսէին:

Ճիշդ նոյն օրերն Ապտիւլ-Ազիզի
անպատեհութեանց վրայ սկսեր էին
խօսիլ: Բաւական ժամանակէ 'ի վեր
կը խօսէին իրեն անպաշտօն արծաթ-
սիրութեան վրայ: Ժողովուրդը կ'ը-
սէր. — Մահմուտ սիրող արեան, Ապ-
տիւլ — Մէճիտ կանանց, Ապտիւլ-Ազիզ
ոսկւոյ: — Այն ամենայն յոյսերն որ իր
վրայ հիմնուած էին, մինչդեռ իշխան
էր կայսերական, երբոր բռնցիկով մ'եղ
մը սպաննելով կ'ըսէր. — Այսպէս պի-
տի սպաննեմ բարբարոսութիւնքը, —
երկար ժամանակէ 'ի վեր անհետ եղեր
էին: Պարզ և խիստ կենաց մը հակա-
միտութիւնքը, որուն վործը տուած
էր իր թագաւորութեան առաջին տա-
րիներուն մէջ, սիրելով, ինչպէս կ'ը-
սուէր, կին մը միայն, անողորմութեամբ
Պալատան տարապայման ծախքն ամ-

փոփելով, այ ուրիշ բան չէին՝ բայց եթէ
 յիշատակ մը, թերեւս շատ տարիներ
 այ էին որ բոլորովին երեսէ ձգեր էր
 այն օրէնսգիտութեան, զինուորական
 արուեստին և եւրոպական մատենա-
 գրութեան ուսումներն, որովք այնչափ
 շառաւ հաներ էր, իբրև թէ յայնս
 հանգչէին ինքնակալութեան վերա-
 ծնութեան ամենայն յոյսերն: Երկայն
 ժամանակէ 'ի վեր միայն ինքզինքը կը
 մտածէր: Ամեն վայրկեան ձայն կ'ել-
 լէր որ զայրացեր է ելեմտից պաշտո-
 նէին դէմ, որ չէր ուզեր կամ չէր կրնար
 տալ իրեն բոլոր ուզած դրամն: Առա-
 ջին առարկութեանը՝ 'ի նեղ անկեալ
 պաշտօնէին վրայ կը նետէր ուսով ա-
 ռաջին առարկայն որ ձեռքը կ'ինկնար,
 արտասանելով ամենայն հանգամա-
 նօքն, որչափ որ կոկորդը ձայն ունէր,
 կայսերական երգման հին ձևն, եր-
 կնից և երկրի ստեղծողին Աստուծոյ,
 Մահմետ մարգարէին, Ղուրանի եօթն
 պէսպիսութեանց, Աստուծոյ հարիւր
 քսաննչորս մարգարէից, իմ պապուս
 և հօրս հոգւոյն, իմ որդւոցս և իմ
 սրոյս համար՝ դրամ: Բեր ինծի, ապա
 թէ ոչ՝ Ստամպօլի բարձրագոյն մինա-
 րէին ծայրը զլուխդ կը վարսեմ: Եւ
 վերջապէս իրեն ուզածին կը հասնէր,
 և այն կերպով հանած ստակը, կամ
 կը դիզէր և ուշուութեամբ ուսով ա-
 գահի մը պէս կը պահէր և կամ լիա-
 ձեռն կը վատնէր մանկական հաճոյից:
 Այսօր առիւծուց հաճոյքն էր, վա-
 դիւ վագերց, և մանրավաճառներ կը
 զրկէր 'ի Հնդկա և յԱփրիկէ. յետոյ
 ամբողջ ամիս մը հինգ հարիւր թու-
 թականեր նոյն բառով կը հնչեցնէին
 կայսերական բուրաստանքը. ապա կա-
 ռաց կատաղութիւնը զինքը կը բռնէր
 և դաշնակաց՝ զոր կ'ուզէր զարնել չորս
 գերեաց թիկանց վրայ յեցուցած. յե-
 տոյ քաբարդաց կռիւներու միջոգնու-
 թիւնը, որոնց աշխուժութեամբ առա-
 ջիկայ կ'ըլլար, և յայլծողաց պարա-
 նոցը իր ձեռքովը միտալ մը կը կախէր,
 և պարտեալքը վտփորէն անդին աք-
 սոր կը զրկէր. ապա խաղի, հովանո,

ցաց, պատկերաց ախորժակը. կար-
 ծես թէ արքունիքն առաջին իպրահի-
 մի ժամանակներն դարձեր է. այլ
 խեղճ իշխանը խաղաղութիւն չէր գտ-
 ներ, ուրիշ բան չէր ըներ՝ բայց մահա-
 ութ ձանձրութենէ մը՝ տանջողական
 անհանգստութեան անցնել. էր դժ-
 նեայ և տխուր. կարծես թէ կը զգար
 յառաջագոյն իրեն պահուած թշուառ
 վախճանը: Երբեմն միտքը կը դնէր թէ
 թո՛ւնաւորուած պիտի մեռնի, և քիչ
 մը ժամանակ, ամէն բանէն կասկա-
 ծոտ, միայն խաշած հաւկիթ կ'ուտէր.
 ուրիշ անգամներ՝ հրդեհից վախէն
 բռնուելով, իր սենեակներէն վերցը-
 նել կու տար բոլոր փայտեղէնները,
 ինչուան հայեւեաց շրջանակը: Ճիշդ-
 այն ժամանակը կ'ըսէին որ կրակի եր-
 կիւղէն՝ չորս դոյլի մը մէջ դրուած կան-
 թեղի մը լուսով կը կարդար գիշե-
 րը: Թէպէտ և ունէր այս խօլու-
 թիւնքն, որոց առաջին պատճառը կ'ը-
 սուէր թէ ըլլայ այն պատճառն՝ զոր
 հարկ չկայ ըսել, բայց ուրիշ կող-
 մանէ կը պահէր հին կամաց բոլոր
 խրոխտապանծ զօրութիւնը և կը դո-
 զացնէր զյանգզնագոյնքը: Միայն
 մայրն էր որ իր սրտին վրայ կ'իշխէր,
 կին ամբարտաւան և ունայնամիտ
 բարոյք, որ իր թագաւորութեան ա-
 ռաջին տարիներն, ճամբաներն՝ ուս-
 կից կ'անցնէր որդին 'ի մզկիթ երթա-
 լուն՝ դիպակեայ դորգերով կը ծած-
 կէր, և երկրորդ օրն բոլոր այն գոր-
 դերն կը պարգեւէր զայնս վերցնող
 դերեաց: Սակայն իր դժնդակ կենաց
 անկարգութեան մէջ ալ, իր մեծամեծ
 հաճոյից միոյն և միւսոյն մէջ, ունէր
 Ապտիւլ-Ալիզ ամենամիօրը հաճոյքներ
 ալ, ինչպէս է որոշեալ դրան մը վրայ
 մեռեալ նիւթէ նկար մ'ուզեմ, այն
 տեսակ մը պտուղներով և այն տեսակ
 մը ծաղիկներով, յարմարցուցած այն
 որոշեալ կերպովը, և խնամով ամեն բան
 կը պատուիրէր նկարչին, և երկայն
 ժամանակ կը կենար հօն վրձնոյն դի-
 ծերն համբուլ, իբրև թէ այլ ուրիշ
 մտածմունք չունենար յայխարհի: Բո-

լոր այն նորանշան գործոց վրայ, ո՞րքիտէ
ինչպէս սեթեւեթեայք Պալատան հա-
զար բերաններէն, բոլոր քաղաքը կը
խօսէր, և թեքեա մինչև այն ժամանա-
կէն դաւաճանութեան առաջին բող-
բողները կը պատրաստուէին, որ երկու-
տարի վերջը զինքը գահէն տապալե-
ցին: Իր անկումը, ինչպէս կ'ըսեն Մահ-
մետականք, արդէն գրուած էր, և
անոր հետ իր վճիռն՝ որ յետոյ տրուե-
ցաւ իրեն վրայ և իրեն թագաւորու-
թեան վրայ. որ շատ տարբեր չէ անկէ՝
որ կրնայ տրուիլ գրեթէ բոլոր վերջին
ժամանակաց Սուլթանաց վրայ: Կայ-
սերական իշխանք, միեայլ յեւրոպա-
կան քաղաքականութիւն վեր 'ի վերոյ
դաստիարակութենէ մը, այլ բազմա-
դէմ է ազատ և երիտասարդական
թափէն նորութեան և փառաց ըզձա-
կաթք, գահ ելլելէն առաջ, մեծամեծ
մտածմունքներ կ'երազեն նորաձեւու-
թեանց և նորոգութեանց, և հաստա-
տուն և անկեղծ առաջադրութիւն կը
դնեն ընծայելու այն վախճանին բոլոր
իրենց կեանքը, որ պիտի ըլլայ աշխա-
տութեան և կռուոյ խիստ կեանք մը:
Բայց յետ քանի մի տարւոյ թագաւո-
րութեան և անօգուտ մաքաւամանց, 'ի
հազար արգելից չըլատատեալ, յաւան-
դութեանց և 'ի սովորութեանց կա-
պեալ, 'ի մարդկանէ և յիրաց ընդդիմա-
մարտեալ, նախ չափած ձեռնարկու-
թեան մեծութենէն զարհուրած, յու-
սահատած կը ծուլնան, 'ի հեշտութեան
փնտռելու զայն՝ զոր չեն կրնար ունե-
նալ 'ի փառաց, և սակաւ սակաւ կը
կորսնցընեն, բոլորովին զգայական կե-
նաց մը մէջ, ինչուան նախկին առաջա-
դրութեանց յիշատակն և իրենց զրձ-
ձութեան խիղճն: Սյապէս կը հանդի-
պի՝ որ ամեն նոր Սուլթանի մ'ելլե-
լուն՝ միշտ և ոչ առանց հիման, բարե-
բաղդ նախադուշակութիւն մը կ'ընեն,
որուն միշտ պատրանք մը կը յաջորդէ:

Ապաիւլ-Ազիզ սպասեցընել չտուաւ
ի ժամանակեալ ժամուն փողոյ ձայն
մը լսուեցաւ, երաժշտաց դուռը պա-
տերազմական չու մը հնչեցուց, զի-

նուորը զէնքերին հանդիսացուցին,
տէղընկէցից դումարտակ մը յանկար-
ծակի պալատան դռնէն ելաւ, և Սուլ-
թանը երեեցաւ ձիաւոր, որ յուշիկ յա-
ռաջեց, ետևէն իր շքադիրն:

Քանի մը քայլ հեռու առջևէն ան-
ցաւ, և ժամանակ ունեցայ ուշի ուշով
նկատելու զինքը:

Իմ երեւակայութիւնս մեծապէս 'ի
դերեւ ելաւ:

Արքայն ալքայից, վատնիյ, բռնա-
բարու, քմահաճոյ, խորխտ սուլդանն, —
որ այն ատեն գրեթէ քառասունհարս
տարուան էր, — ունէր ամենաբարի
տաճկի մը կերպարանքն՝ որ առանց
զիտնալու սուլդանի պաշտօնն ընէր:
Յաղթանդամ և գէր մարդ մ'էր, գե-
ղեցիկ գէմը մը՝ երկու մեծամեծ յտակ
աչօք և ամբողջ և կարճ մօրուք մը՝
քիչ մ'ալէխառն. համարձակ և հան-
դարտ գէմը մ'ունէր, ամենաբնական
կեցուածք մը, գրեթէ անհոգ. և անդորր
և դանդաղ հայեցուածք մը՝ յորում չէր
երեւար ամենափոքր զբաղումն ալ իրեն
վրայ նայող հազար աչաց: Գեղեցկա-
տեսիլ ոսկեսարեան մոլորիկ ձիու մը
վրայ հեծած էր, զոր սանձէն կը բռ-
նէին երկու փաղիփաղուն վարաւան-
դասպաղք: Շքադիրն հեռուէն իրեն
ետևէն կ'երթար, և ասկէ միայն կրնար
կարծուիլ որ Սուլթանն է: Իր զգեստն
ամենապարզ էր: Ունէր անսեթեւեթ
ֆէս մը, երկայն սեւագոյն վերնա-
զգեստը մը մինչև 'ի կզակն կոճկէն,
սպիտակագոյն տարատ մը և սեկէ կօ-
շիկներ, Յամը կը յառաջէր, չորս կող-
մը բարեբարոյ և միանգամայն խոնջ
կերպով մը նայելով, իբրեւ թէ հանդի-
սատեսաց ուզէր ըսել. — Ո՛հ, թէ որ
գիտնայիք թէ ինչպէս կը ձանձրա-
նամ: — Խորունկ մը կը ծռէին մահմե-
տականք. շատ եւրոպացիք զխարկնին
կը վերցընէին. ինքն ոչ ումեք բարե-
կու տար: Մեր առջևէն անցնելու ա-
տեն, երկայնահասակ սպայի մ'աչք մը
տուաւ՝ որ զինքը կ'ողջունէր վազակա-
ւորոջն, ուրիշ աչք մը վոսփորի...
Դիտեցի որ ճերմակ և աղւոր ձեռք

մ'ունէր, և ճիշդ այն ամ ձեռքն էր, որով յետ երկուց ամսայ 'ի բաղանիս եւ լակները բացաւ: Փաշայից, պալատականաց, մեծամեծաց ձիաւոր զունդ մ'իրեն ետևէն անցաւ. գրեթէ բոլորն ալ վիթխարի մարդիկ մեծ սև մորուք, անշուք հագած, անմուռնչ, ծանր, խրթնատեսակ, իրեւ թէ թաղման հանդիսի մ'ընկերէին. ապա ձիապանից գումարտակ մը, որ կը տանէին ձեռքով հոյակապ երիվարներ. յետոյ հետիոտն սպայից ջուկատ մ'սակելար ծածկուած կուրծքով. ասոնց անցնելէն ետքը, զինուորք խոնարհեցուցին զէնքերնին, ամբոխն ցրուեցաւ հրապարակին մէջ, և ես հօն անշարժ մնացի, Պուլկուր լու լերին ծայրը պիչ աչքը, մտածելով այն նորօրինակ վիճակին վրայ, յորում կը գտնուէ Ստամբուլի Սուլթան մը:

Կը մտածէի որ մահմետական թագաւոր մ'է, և Բերայի' քրիստոնէական քաղաքի մ'ութը, որ իր գլխոյն վրայ աշտարակաձև կ'ամբառնայ, ունի իր արքունիքն: Է իշխան բացարձակ աշխարհիս ընդարձակագոյն ինքնակալութեանց մէկուն, և իր մայրաքաղաքին մէջ, իրմէ քիչ հեռու, մեծամեծ պալատանց մէջ, որ իր Պալատէն վեր կը բարձրանան, չորս կամ հինգ պատուազիր օտարականներ կան, որ իր տանը մէջ տանտէրութիւն կ'ընեն, որ կը խօսին հետը, մեծարոյ լեզուի մը տակ կը ծածկեն զինքը զողացընող յաւիտենական սպառնալիք մը: Իր ձեռքն ունի տարապայման զօրութիւն մը, զինչա և զկենանս միլիոնաւոր հպատակաց, իր ամենէն յիմար իղձերը լեցընելու միջոցը. և չկրնար փոխել իր գլխոյն ծածկոցին ձևը: Պալատականաց և պահապանաց բանակէ մը պաշարեալ է, որ կը համբուրէին իր ոտիցը հետքը, և սակայն անդադար կը դուլայ իր և որդւոցը կենացը համար: Երկրի գեղեցկագոյն կանանց մէջէն հազար ունի, և ինքը միայն, իր ինքնակալութեան բոլոր մուսուլմանաց մէջ, ազատ կնիով մը փեսայի ձեռք չկրնար տալ, չկրնար ունենալ բայց

եթէ գերուհեաց որդիք, և ինքն ևս կոչուած է. — Որդի գերուհւոյ, — նոյն այն ժողովրդենէն՝ որ զինքը «սուուեր Աստուծոյ» կ'անուանէ: Մահը իր պի, յետին սահմաններէն մինչև ցը, յետին սահմանս թաթարտանի՝ իր մեծարոյ և սոսկալի անուանը կը հնչէ, և նոյն իսկ իր մայրաքաղաքին մէջ կայ անթիւ ժողովուրդ մը, և միշտ աճեցուն, որուն վրայ իշխանութեան ստուեր մը չունի և որ կը ծիծաղի իրեն վերայ, իրեն զօրութեանն և իրեն հաւատոցը: Բոլոր իր անհուն ինքնակալութեան երեսաց վրայ, ամենէն աւելի հեռաւոր գաւառաց ողորմելագոյն ցեղից մէջ, ամենէն աւելի վայրենի երկիրներու մենաւոր մզկիթաց և վանուց մէջ, կ'ազօթեն հրաբորբը իր կենաց և իր փառացը համար, և ինքը չկրնար քայլ մ'ընել իր տէրութեան մէջ առանց թշնամեաց մէջ գտնուելու, որ զինքը կ'ատեն և իր գլխոյն վրայ զԱստուծոյ վրէժխնդրութիւնն կ'աղերսեն: Աշխարհիս այն մասին համար՝ որ կը տարածուի իր արքունեաց առջև, տիեզերացս օգոստափառ և ահեղագոյն թագաւորներէն մէկն է. այն մասին համար որ կը տարածուի 'ի թիկունսն, ամենէն աւելի տկար, նուազ, ողորմելի՝ գլխոյն վրայ թագ մը կրող մարդն է: Գաղափարաց, ըմբից, իր կարողութեան բնութեան և աւանդութեանց հակառակամարտ զօրութեանց ահա գին հեղեղ մը զինքը կը պարփակէ, կ'ընկճէ, կ'այլակերպի իր տակն, իր չորս կողմը, յոյ կամս իւր, յանդգաստս իւր, սովորութիւնք, օրէնք, ունակութիւնք, կարծիք, մարդիկք, ամենայն ինչ: Եւ ինքն հօն է, ընդ մէջ Եւրոպայի և Ասիոյ, իր ծովածագ ահա գին պալատան մէջ, առագաստը պարգելու պատրաստ նաւու մը պէս, գաղափարաց և իրաց անսահման խառնակութեան մը մէջ, առնապելական չքեղութենէ մը պար առեալ և անհուն խեղճութենէ մը, արդէն ոչ ևս այլ ոչ երկուք ոչ մի, ոչ այլ ճշմարիտ մահմետական, զեռ ոչ ճշմարիտ եւ.

րոպայի, արդէն մասամբ մը փոխուած ժողովրդեան մը վրայ թաղաւորող, աւետարանական բարբարոս, երևութով քաղաքակիրթ, երկնակառ իրեր զգնող, պաշտեալ իրեր աստուած մը, պահպանեալ իրեր զգերի, պատուեալ, դաւանեալ, կուրացեալ, և սակայն ամեն օր որ կ'անցնի իր պատէն ճառագայթ մը կը շիջուցանէ և իր պատուանդանէն քար մը կը փրցընէ: Ինծի կ'երևայ որ թէ իր տեղն ըլլայի, յաշարահի այսպիսի նորանշան վիճակէ խոնջ, յափառացեալ 'ի հեշտութեանց, զգուհալ 'ի շողորթութեանց, ընկճեալ 'ի կասկածանաց, սրտմտեալ այն անանուն խառնակութեան վրայ այն անապահով և պարապօրդ վեհապետութենէն, երբեմն, 'ի ժամուն յորում ահագին Պալատն քնոյ մէջ ընկըմած է, փախըստական կալանաւորի մը պէս վտարուի մէջ կը նետէի զիս 'ի լող, և կ'երթայի կալազայի պանդոկի մը մէջ գիշերն անցընելու նաւաստեաց խումբի մը մէջ, զարեջրայ գաւաթ մ'ի ձեռին և գաճէ ծխաքարը մ'ատամանցս մէջ, մարտիկներ մանչերով:

Կէս ժամէ մը վերջը, փակ կողքի մէջ արագութեամբ անցաւ Սուլդանն, ետեւէն հետիոտն սպայից զումարտակ մը, և տեսարանը լմցաւ: Ամեն բանէն՝ այն որ աւելի վրաս ազդեցութիւն մ'ըրաւ, այն մեծ նշանազդեստով սպայքն եղան, որ կը վազէին ոստոտեւելով, լաքէից ամբարի մը պէս, կայսերական կառքին ետեւէն: Չտեսայ երբեք նմանօրինակ անպատուութիւն մը զինուորական զգեստին:

Այս Սուլդանին անցնելուն տեսարանը, հիմայ՝ ինչպէս կը տեսնուէր, շատ խեղճ բան մ'է: Ուրիշ ժամանակաց սուլդանը մեծաւ չքով կ'ենէին, յառաջից և յետոյ՝ հեծեաց, գերեաց, պարտիզաց պահապանաց, ներքինեաց, սենեկապանաց բազմութեամբ մը, զոր հեռուէն տեսնելով, կ'ընծայէին, ինչպէս կ'ըսէին եռանդնոտ ժամանակագիրը և կալաչից ընդարձակ դաշտի մը և երևոյթ: Ընդհակառակն

այսօրուան սուլդանը կարծես թէ կը փախչին 'ի պերճութենէ՝ իրեր կորուսեալ մեծութեան թատերական շոյականքէ մը: Յաճախ ես ինծի կը հարցընեմ, ինչ կ'ըսէր այն առաջին թագաւորներէն մէկն, եթէ վայրկեան մ' ելնելով իր Պրուսայի գերեզմանէն կամ իր Ստամբուլի թիւրպէէն, տեսնէր այս իրեն իննևտասներորդ դարուն թոռնէրէն մէկուն անցնիլ, վրան սեռա վերնազգեստ մը ձգած, առանց փակեղի, առանց սրոյ, առանց զոհարից, լիրբօտարականաց ամբոխի մը մէջ, ես կարծեմ որ 'ի բարկութենէ և յամօթոյ կը կարմնար, և թէ 'ի նշան յետին անարգութեան, ինչպէս Սիւլէյման Ա' Հասանայ, սուսերի հարուածով առնոց մօրուքը կը կտրէր, որ ամենէն աւելի անգութ նախատիրքն է որ կըրնայ օսմանցոյ մ'ըլլուիլ: Եւ յիշաւի, ընդ մէջ հիմակուան և առաջին սուլդանաց, որոց անուանքն հնչեցին յետոյ պայ ընդ մէջ ԺԲ և ԺԳ դարուն շանթի ճայթմանց պէս, նոյն տարբերութիւնը կայ՝ ինչ որ մեր օրերուն օսմանեան ինքնակալութեան և առաջին դարուց մէջ: Արդարեւ անոնք կը միացընէին յանձինս՝ զերիտասարդութիւն, զգեղեցկութիւն և զկրօնով տոհմին իրեանց. և իրենց ժողովրդեանը միայն կենդանի պատկեր մը չէին, գեղեցիկ նշան մը, իսլաւութեան ուսերին ազնուադին մարդարիտ մը, այլ իրենք իրենց միայն ստոյգ զօրութիւն մը կը կացուցանէին, և այնպէս, որ չկայ մէկն որ կարենայ չճաննալ իրենց անձնական ձրից մէջ օսմանեան զօրութեան զարմանալի աճման ազդոյ պատճառներէն մէկն: Պետութեան առաջին երիտասարդութեան գեղեցկագոյն շրջանն է այն որ յՕսմանայ ցմբէնմէմմաթ Բ կը բովանդակէ հարիւր իննսուն և երեք տարի: Յիշաւի բազմազօր իշխանաց շղթայ մ'եղաւ այն, և բացառութիւն մը միայն ընելով, և հաշուելով նաև ցեղին ժամանակն և վիճակն, անաչառք, իմաստունք, և իրենց հպատակներէն սիրեցեալք: Եւ ճախ վայրագը, այլ քիչ անգամ անի-

րաւք, և ստէպ նաև վեհանձուճք և բարերարք առ թշնամիս. և ապա ամենքն ալ ինչպէս որ կը հասկցուի որ պիտի եղած ըլլան այն ժողովրդեան իշխանք, տեսլով գեղեցիկ և ահարկու, ճամարիտ առիւծք, ինչպէս իրենց մայրերը գիրենք կը կոչէին, « որոց մռնչիւնը գերկիր կը դողացընէր » : Հիմակուան վերջին թագաւորը ուրիշ բան չեն բայց փատիշահներու ուրուականք բաղդատելով այն ահաւոր երիտասարդաց հետ, որգիք հնգետասանամեայ մարց և ութետասանամեայ հարց, ծնեալք յաղնուագոյն արենէ թաթարի և յունական, պարսկական, կովկասեան ընտիր գեղեցկութենէ : Դեռ հնգետասանամեայ՝ բանակաց կը հրամայէին և գաւառներ կը կառավարէին, և ի մրցանակ կ'ընդունէին իրենց մօրերէն գեղանի գերուհիներ և իրենց, պէս հրավորք : Վեշտասանամեայ՝ արդէն հարգ էին, եթմանասանամեայ՝ գեռ կ'ըլլային : Այլ սէրը չէր տկարացըններ ի նոսա հոգւոյ և անգամոց քակորով խառնուածք : Հոգին երկաթէ էր, կ'ըսէին բանաստեղծք, և մարմինը պողպատէ : Ամենքն ալ տեսակ մ'ընդհանուր գծագրութիւն ունէին, որ ապա իրենց օտարախորթ թոռանց մէջ կորսուեցաւ. ճակատ բարձր, յօկք կամարած և պարսից պէս միակից, այք կապուտակային որդւոց դաշտից, քիթն՝ որ կը ծռէր ծիրանեգոյն բերնին վրայ « ինչպէս թուլթակի մը կտուցը կեռասի մը վրայ », և ամենաթմանձր սեռա մօրուք, որոց համար պալատան բանաստեղծք իրենց միտքը կը տանջէին ագնուական կամ սարսափելի բաղդատութիւններ գտնելու : Տաւրոս լեռին արծուոց հայեցուածն և անապատի թաղաւորին ուժն ունէին. ցլոյ պարանոցներ, թիկնեղ ուսեր, ուռուցիկ կուրծքեր « որ կրնային բովանդակել իրենց ժողովրդոց պատերազմական բոլոր բարկութիւնը », երկայն բաղրակներ, հակայաջօր յօդուածներ, կարճ և աղեղնածէ սրունքներ, որ կը խխնջեցնէին ի ցաւոյ ու ժեղազոյն

թիւրքմէն ձիերն, և երկայն թաւամաղ ձեռքեր, որ իրենց պղնձէ զինուորաց լախտերն և լայնալիճ աղեղներն եղեգանց պէս կը նետէին : Եւ իրենց արժանաւոր մականուններ կը կրէին, ըմբիշ, ախոյեանն, կայծակն, փշրիշ ոսկերաց, արիւնահեղն : Յետ Ալլահի իրենց մտածմանց առաջինն պատերազմն էր, և վերջինն էր մահն : Մեծամեծ զօրավարաց հանճարը չունէին, բայց ամենքն ալ ճոխացեալք էին այն հաստատամտութեան պատրաստակաւ, նութենէն՝ որ գրեթէ միշտ անոր թերին կը լեցընէ, և այն վայրենի յամառութենէն՝ որսն շատ անգամ արդիւնքը նոյն է : Թեաւոր կատաղեաց պէս կը սլանային պատերազմի դաշտաց մէջ, ցուցընելով ի բացուտ սպիտակափայլ փակեղաց մէջ ցցուեալ ճայի երկայն փետուրներն, և ծիրանեգոյն և ոսկւով հիւսեալ լայն պարեգօտքը, և իրենց կատաղի զոռք սերպիական և գերմանական երկաթաձիգ ումքներէն զենեալ գունդքը յառաջ կը մղէին, երբոր հազար մոլեգին չափուից եղան զօրութիւնը չէին բաւեր : Գետոց մէջ իրենց երիվարքը կը ձգէին ի լիւղ՝ արիւնահոս վաղակաւորքը ջուրերէն վեր շողացընելով անցնելու առեներն, հեղգ կամ վատասիրտ փաշաքը փողերէն բռնելով թամբէն կը թաւալէին. ձիէն վար կը ցատկէին, խորտակմանց առեն, և փախստական զինուորաց թիկունքը կը հարստէին իրենց յակիթով փողփողուն դաշոյնքը. և մահացու վիրաւորեալք, կ'ելնէին, վէրքը ճնշելով, բանակին բարձրատափի մը վրայ, իրենց եւնիւթեաց ցուցընելու համար մեռելատիպ գէմքերնին բայց տակաւին սպառնալից և գոռոզ, մինչև կ'ինկնային մռնչելով ի դայրութից այլ ոչ ի ցաւոց : Ինչ պիտի ըլլար այն իրենց հաղիւ ի մանկութենէ եւած չէրքէզ կամ պարսիկ երիտասարդահեաց զգացմունքը, երբոր առաջին անգամ, պատերազմի օրուան իրիկուն մը, ծիրանեգոյն վրանի մը տակ, աղօտաջահ կանթեղի մը լուսով,

առջևնին կ'երևային այն սարսափելի և սեգ սուղգաններէն մէկն, արեցեալ յաղթութեամբ և արեամբ, Բայց այն ատեն իրենք քաղցր և սիրալիք կ'ըլլային, այն մանկական ձեռքերն սեղմելով դեռ իրենց սրոյն ճնշմանէն երեւադին հոկայածն ձեռաց մէջ, կը փնտրէին իրենց պարտիզաց ծաղիկներէն, իրենց դաշնակաց մարգարիտներէն, իրենց անտառաց գեղեցկագոյն թռչուններէն, Անատոլիոյ և Միջագետաց գեղազան արշալոյսներէն հազարաւոր պատկերներ, իրենց դողդոջուն գերուհիքը գովելու, մինչև անոնք կը համարձակէին, և իրենց կաթոգին և ցնորական լեզուովն կը պատասխանէին. — Իմ գլխոյս պսակը իմ կենացս փառքը. իմ քաղցր և սոսկալի տէրս. քու դէմքդ միշտ ճերմակ և պայծառ ըլլայ 'ի կրկին աշխարհս Ասիոյ և Եւրոպայի. յաղթութիւնն ամեն տեղ ետեւէդ գայ' ուր քու ձիդ զքեզ տանի. քու ստուերդ տարածուի բոլոր երկրիս վրայ. ես վարդ մը կ'ուզէի ըլլալ քու ապարոյիդ ծայրը բուրելու համար, կամ թիթեռնիկ մը քու ճակատուղ վրայ թեքա գարնելու համար: Յետոյ քողազօտ ձայնով մը՝ կը պատմէին այն մեծամեծ գոհ տարփաւորաց, . . . իրենց զմրուխտէ պալատանց և ոսկեղէն լեւոնց մանկական պատմութիւնները, մինչդեռ վրանին չորս կողմը, արինալթաթա և խաւարանխտ գաշտին մէջ, կը քնանար մոլեգին բանակը: Բայց իրենք ամենայն մեղկութիւն կանանոցին չեմը կը թողուին, և այն սէրերէն՝ աւելի կատաղի և աւելի հրաբորբոք կ'ենէին: Քաղցր էին կանանոցին մէջ, մոլեգինք գաշտին վրայ, խոնարհ 'ի մեղիթն, ամբարտաւանք 'ի գահն: Ասկէ է որ փայլակնացայտ չափազանցութեամբ և շանթնէց սպառնալեզր լի լեզու մը կը գործածէին, և իրենց ամենայն վճիռն անդարձ վճիռ մ'էր՝ որ պատերազմ մը կը հրատարակէր, կամ մարդ մը բազդին ծայրը կը բարձրացընէր, կամ գահին ուրքը գլուխ մը կը զլորտկընէր, կամ ապրս.

տամբ գաւառի մը վրայ երկաթէ կամ կրակէ փոթորիկ մը կը փրցընէր: Այսպէս մըրկելով 'ի Պարսկաստանէ ցրաւ ուր և յԱրաբիոյ ցլակեղոնիս, պատերազմաց, յաղթանակաց, որսորդութեանց, տարփանաց մէջ, 'ի ծաղիկ հասակէ անցնելով երիտասարդութեանէն աւելի եռանդուն և աւելի յանգուգն պարկան հասակի մը, և յետոյ ծերութեան մը, զոր չէր զգար ոչ իրենց գեղանեաց ծոցը, ոչ իրենց երկվարաց թիկունքը և ոչ իրենց սուսերաց երախակալն: Եւ ոչ միայն 'ի ծերութեան, այլ և 'ի դաւար հասակի կը պատահէր երբեմն, որ իրենց հրէշաւոր զօրութեան զգացմանէն ընկճեալ, յանկարծակի զարհուրեալ, յաղթութեանց և յաղթանակաց մոլեգնութեանց մէջ, առաւել քան զմարդկային պատանախանաւորութեան մը խղճէն, և իրենց բարձրութեան միայնութեան մէջ տեսակ մ'երկրիւղէ բռնուելով ամենայն հոգով առ Աստուած կը դառնային, և գիշեր ցորեկ իրենց պարտիզաց խաւարչտին թաղստոցաց մէջ կ'անցընէին՝ կրօնական բանաստեղծութիւններ յօրինելու, կամ կ'երթային ծովուն ափունքը Ղուրանը մտածելու կամ տէրփիշաց խելացնոր կաքաւքը պարելու կամ ծեր անապատականի մը քարայրին մէջ ծոմապահօք և խարաղովք ճնշուելու: Եւ որպէս 'ի կեանս, այսպէս 'ի մահուն գրեթէ ամենքն ներկայացան իրենց ժողովրդոց կամ յարգոյ կամ սարսափելի կերպարանքով մը, թէ և սրբոց խաղաղութեամբ մը մեռնէին, ինչպէս ցեղապետութեան զուխն, կամ ծանրաբեռնեալ փառաց և տխրութեան ամօք, ինչպէս Օրխան, կամ մատնի մը դաշնակով, ինչպէս Մուրատ Ա, կամ աքսորանաց յուսահատութեան մէջ, ինչպէս Պայաղդի, կամ խօսակցելով յանդորրու գիտնոց և բանաստեղծից չրջանակի մը մէջ, ինչպէս Մէհմէտ, կամ պարտութեան մը ցաւով, ինչպէս երկրորդ Մուրատ, և ապահովութեամբ կրնայ ըսուիլ որ իրենց սպառնալից ուրուա.

կանքը՝ օսմանեան պատմութեան արեւ-
նագոյն հորիզոնից վրայ ամենէն աւելի

մեծն և ամենէն աւելի բանաստեղծա-
կանն պիտի մնայ:

ՏՈՃԿՈՒՀԻՔ. —

Կը շարունակուի:

ԲՈԶԻԼԻԲԲՈՅ

ՔԱՐԱՆԶԱԽՆ

Պատահիւիւ պ լեռը հրուանդան մ'է որ
կը բաժնէ Նէապոլսոյ գիւղերն 'ի փլե-
գրեան դաշտերէ: Երջապատեալէ միշտ
դալարագեղ և անուշաբոյր ամառա-
տուններով և պարտէզներով, ինչպէս
իւրեանկալաց՝ նաև երբեմն Հասարակա-
պետութեան ժամանակ, ուր Մարիոս,
Պոմպէոս, Կիկերոն, Լուկիլլոս և Վիր-
գիլիոս այս բլրոյս վրայ շքեղազարդ մե-
նարաններ ունէին, մոլէնեաց և մրտե-
նեաց մէջ ծածկուած, և որոց հետքն
դեռ կը նշմարուին աստ և անդ: Գետ-
նափոր ուղի մը, որ այս տեսակ աշխա-
տութեանց մէջ հնազոյնը կրնայ հա-
մարուիլ, կ'անջրպետէ զբլուրն և 'ի
Նէապոլսոյ կը հանէ 'ի Բուցցոլ: Այս
Բոզիլիբբոյ քարանձաւ կոչուած ու-
ղոյս ծագումը չենք գիտեր: Ոմանք 'ի
մատենագրաց կամայանիոյ հին բնա-
կչաց ընծայեցին, և այս ստոյգ է թէ
Հռովմայեցիք ամբողջ փորուած գտան
այս գետնափոր ուղիս, և ուրիշ բան
չըրին բայց եթէ կամաց կամաց լաւ-
ցնեն, որ չարգիւցեց զմիջին դարու
իտալացիս ընծայելու վիրգիլեայ կա-
խարդական զմայլմանց, զոր իրենք
համբաւաւոր քաղեալ մը կը համա-
րէին: Որոշք ալ ըլլան Բոզիլիբբոյ այ-
րին կառուցոյցն, յայտնի է որ ճար-
տարութիւն մ'ունէին և հանճար՝ որ
ետքը շատ ատեն իրենց յալորդաց
վրայ թեղութիւն բերաւ: Այս գետնա-
դաժանի ձևով ստորերկրեայ ուղիս՝
յիբաւի ժայռի մէջ փորուած է, և լայ-
նութեամբը նշանաւոր (6-7 մէտր):

« Այս ճամբաս, կ'ըսէ Ստրաբոն,
կը կտրէ շատ վտաւաններով Նէապո-
լսոյ և Տիբեօարքեայ (Բուցցոլ) մէջտե-
ղի լեռը: Այնքան լայն է՝ որ իրարու
հանդիպած կառքերն, առանց արգելքի
կրնան անցնիլ, և լոյսը հօն կը թա-
փանցէ ներքին կողմէն բացուած շատ
մը ծակերէ, լերան արտաքին երեսէն
սկսեալ մեծ խորութեամբ մը »: Սե-
նեկա մեղի կ'աւանդէ, որ մինչև իր
ժամանակէն հօն կ'երթային ըմբիշք
կրթութիւն ընելու համար: Տօն խուան
Արախոն, փոխարքայ Նէապոլսոյ՝ փե-
տինանտոսի և իզապէլլայ կողմանէ,
լայնցուց Բոզիլիբբոյ այրը: Տօն Բեդրօ
Թոլետոյ, Կարոլոս հինգերորդին փոխ-
արքայն, նորոգեց և քիչ շատ հիմա-
կուան վիճակին հասցուց զոր կը տես-
նանք ցայսօր: Այս այրիս միջին բար-
ձրութիւնը, որ յարեւել շինուած է և
այնպիսի կերպով որ երբ արեգակը
մտնայ, փետրուար և հոկտեմբեր ա-
մսոց վերջերը, մէկ ծայրէն մինչև
միւս ծայրը կը լուսաւորէ զայն, գրե-
թէ 13 մէդէ է. բայց ամեն կողմն ալ
հաւասար չէ, այլ Բուցցոլեայ կողմի
մուտքն աւելի ցած է, քան թէ Նէա-
պոլսոյ կողմէնը: Վիրգիլիոս, որ շատ
կը սիրէր այս քաղցր և զով տեղս,
Բոզիլիբբոյի վրայ ունի իր գերեզմանն
'ի մուտս այրին. անմահական համա-
րուած դապինի մի կը ծածկէ զայն իւր
ստուերովն: Բանաստեղծին Արկադիոյ,
Սաննածարդիի չիբիմն՝ նոյն այս լերանս
վրայ է՝ կամարէն վեր: